

PORODIČNI FAKTORI RIZIKA ZA ZAVISNOSTI OD PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI I BIHEVIORALNE ZAVISNOSTI

Akademik prof. dr Borislav Đukanović¹

Dr. sci med Jasmina Knežević-Tasić²

Mag. sci Ana Maksimović³

Univerzitet Donja Gorica u Podgorici

Apstrakt: U ovoj studiji istraživana je povezanost porodičnih faktora rizika sa nastankom i razvojem zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i bihevioralnih zavisnosti na reprezentativnim uzorcima od 3003 ispitanika iz Srbije i 1489 ispitanika iz Crne Gore. Pored opštih pitanja o socijalno-demografskim i socijalno-ekonomskim obilježjima, u istraživanju je korišćen inventar od 11 upitnika za 11 bihevioralnih zavisnosti sa ukupno 282 pitanja. U istraživanje su uključeni sledeći faktori rizika: nikotinizam i alkoholizam jednog ili oba roditelja, razdvajanje i razvod roditelja, duševna bolest, prostitucija, samoubistvo, ubistvo i kriminalitet među članovima roditeljskih porodica, preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane oca, preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane majke, ozbiljni sukobi sa jednim ili oba roditelja zbog nerazumevanja, zanemarivanje ili zlostavljanje ispitanika od strane jednog ili oba roditelja.

Od psihoaktivnih supstanci u istraživanje smo uključili: zavisnost od duvana, zavisnost od alkohola, zavisnost od marihuane, zavisnost od opijata i zavisnost od psihostimulansa, a od bihevioralnih zavisnosti: zavisnost od video-igrice, zavisnost od televizije, zavisnost od Fejsbuka, zavisnost od ljubavnog partnera, zavisnost od rada, zavisnost od hrane, zavisnost od Interneta, zavisnost od seksa, zavisnost od mobilnih telefona, zavisnost od kocke i zavisnost od Internet seksa.

U istraživanju su primenjeni t test i binarna logistička regresija. Nađena je visoka ili vrlo visoka povezanost između najvećeg broja porodičnih faktora rizika i zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, odnosno bihevioralnih zavisnosti.

Ključne reči: porodični faktori rizika, bihevioralne zavisnosti

UVOD

Sa stanovišta prevencije i terapije nehemijskih zavisnosti posebno je važno izučavati faktore rizika. Pod faktorima rizika podrazumevamo sve one procese, stanja, ponašanja i pojave koje su povezane sa nastankom i razvojem zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i bihevioralnih zavisnosti (Đukanović & Knežević-Tasić, 2016). Vrlo je važno istaći da su samo povezane, a ne da ih uzrokuju jer se u najboljem slučaju može govoriti o manjoj ili većoj verovatnoći javljanja tih pojava koje faktori rizika pospešuju. Nehemijske zavisnosti imaju složenu multifaktorsku etiologiju. Faktori rizika povećavaju verovatnoću javljanja zloupotrebe i zavisnosti od supstanci i aktivnosti. Od čega zavisi ta vjerovatnoća? Ona zavisi od: broja faktora rizika, početka javljanja, dužine trajanja i kumulativnog dejstva.

Ukoliko je broj faktora rizika veći, duže traju i zato imaju kumulativno dejstvo pa je veća verovatnoća da će se razviti zavisnost. Zbog svega navedenog faktori rizika se javljaju u sličnim ili različitim

¹ Redovni profesor na Univerzitetu Donja Gorica, Podgorica; Korespondencija: borivoje.djukanovic@gmail.com;

² Psihijatar na privatnoj klinici za bolesti zavisnosti "Lorijen"; Korespondencija: ktjasmina@gmail.com;

³ Asistentkinja na Univerzitetu Donja Gorica, Podgorica; Korespondencija: ana.maksimovic@udg.edu.me;

konstelacijama, često dovodeći do sličnih posledica, u ovom slučaju nastanka i razvoja zloupotrebe i zavisnosti od supstanci ili aktivnosti.

Iz razloga lakše operacionalizacije za potrebe ovog istraživanja faktore rizika smo svrstali u dve velike grupe. Prvu grupu čine porodični faktori rizika: nikotinizam, alkoholizam, razdvajanje i razvod roditelja, duševna bolest, prostitucija, samoubistvo, ubistvo i kriminalitet među članovima roditeljskih porodica ispitanika, preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane oca, preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane majke, ozbiljni sukobi sa jednim ili oba roditelja zbog njihovog nerazumevanja. Drugu grupu čine faktori rizika povezani sa ranim psihosocijalnim razvojem: sklonost čestim svađama u detinjstvu i ranoj mladosti, sklonost čestim tučama u detinjstvu i ranoj mladosti, nedostatak interesovanja za školu, ozbiljne smetnje u učenju, loš školski uspeh, preterana stidljivost i povučенost i sukobi sa zakonom (prekršaji i krivična dela).

Ciljevi istraživanja

Osnovni cilj ovog istraživanja je da se ispita povezanost porodičnih faktora rizika sa zavisnostima od psihoaktivnih supstanci i biheviornalnih zavisnosti.

Uzorci

Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnim uzorcima od 1489 ispitanika iz Crne Gore i 3003 ispitanika iz Srbije.

Uzorak za crnogorsko istraživanje sačinjavaju tri poduzorka – poduzorak od 903 (61,5%) učenika osmih razreda osnovnih i svih razreda srednjih škola od 13 do 19 godina, poduzorak mladih od 20 do 30 godina od 279 (19,0%) ispitanika i poduzorak odraslih od 287 (19,3%) ispitanika od 31 do 78 godina. Prvi poduzorak ima karakteristike neproporcionalnog, stratifikovanog, kvotnog i slučajnog uzorka, a drugi i treći stratifikovanog, proporcionalnog, kvotnog i slučajnog.

Uzorak za srpsko istraživanje sačinjavaju tri poduzorka – poduzorak od 1636 (55,51%) učenika osmih razreda osnovnih i svih razreda srednjih škola od 13 do 19 godina, poduzorak mladih od 20 do 30 godina od 579 (19,65%) ispitanika i poduzorak odraslih od 773 (24,84%) ispitanika od 31 do 69 godina. Prvi poduzorak ima karakteristike neproporcionalnog, stratifikovanog, kvotnog i slučajnog uzorka, a drugi i treći stratifikovanog, proporcionalnog, kvotnog i slučajnog. Dakle, oba uzorka su birana po identičnim kriterijumima.

Instrumentarijum istraživanja

Osnovni instrument sadrži 11 upitnika za jedanaest biheviornalnih zavisnosti: od video-igrice, televizije, Fejsbuka, ljubavi, rada, hrane, Interneta, seksa, mobilnih telefona, kocke i Internet seksa, kao i pet grupa zavisnosti od psihoaktivnih supstanci: od duvana, alkohola, marihuane, opijata i psihostimulansa.

Svi upitnici sadrže odgovore pretežno u binarnoj formi, a nekoliko i u intervalnoj. Instrumentarijum sadrži još i pitanja o socijalno-demografskim varijablama i faktorima rizika, multiplim zavisnostima i devetostepenu skalu od 40 ajtema o mehanizmima odbrane. Ukupan broj pitanja u svim navedenim oblastima je 282.

Rezultati

Najpre treba napomenuti da zbog velikog obima svih nalaza ovom prilikom saopšticeмо samo najvažnije rezultate, dok se za empirijsko potkrepljenje specifičnijih rezultata ovog istraživanja zainteresovani mogu obratiti autorima.

Nikotinizam

Ispitanici koji su imali nikotinizam u roditeljskim porodicama (najčešće je to bio otac) značajno su češće pokazivali zavisnost od psihoaktivnih supstanci ($t = 12,802, p = 0,000; t = -13,85, p = 0,000$)* ali i od bihevioralnih zavisnosti ($t = 3,375, p = 0,000; t = -5,084, p = 0,000$) nego ispitanici koji nijesu imali člana roditeljske porodice koji je bio zavisan od nikotina.

Prva vrednost t testa i njena značajnost odnose se na crnogorski uzorak, a druga na srpski.

Nikotinizam u roditeljskoj porodici značajno diskriminira one koji će biti nikotinomani od onih koji nisu postali u oba uzorka. Zanimljivo je ipak zapaziti da su razlike između aritmetičkih sredina velike u oba uzorka za Internet, Internet seks, seks i kocku, dok su u crnogorskom još i za video-igrice i Fejsbuk. Prema jednom velikom istraživanju među studentima u Grčkoj faktori rizika za zavisnost od Internet seksa su uzimanje duvana, alkohola, kafe, droga i pripadnost muškom polu (Frangos et al., 2011).

Alkoholizam

Ispitanici koji su u roditeljskim porodicama imali člana alkoholičara (opet je to najčešće otac) značajno su zavisniji od psihoaktivnih supstanci ($t = 12,802, p = 0,000; t = -14,011, p = 0,000$), ali i od bihevioralnih zavisnosti ($t = 3,375, p = 0,001; t = -7,915, p = 0,000$) nego oni koji nisu imali člana alkoholičara.

Sve zavisnosti od psihoaktivnih supstanci i bihevioralne zavisnosti su značajno povezane sa alkoholizmom člana roditeljske porodice (najčešće oca) u oba uzorka. Međutim, valja zapaziti da su najveće razlike između aritmetičkih sredina u oba uzorka one kod Internet seksa, seksa i kocke. Ova snažna povezanost alkoholizma, seksa, Internet seksa i kocke je ranije isticana, a o njoj će još kasnije biti reči. U crnogorskom uzorku još su značajne razlike između aritmetičkih sredina za video-igrice, Fejsbuk i naročito Internet.

Razdvajanje i razvod roditelja

Ispitanici koji su doživeli razdvajanje ili razvod roditelja značajno češće pokazuju sklonost ka zavisnostima od psihoaktivnih supstanci ($t = 4,709, p = 0,000; t = -5,436, p = 0,000$) i bihevioralnim zavisnostima ($t = 1,731, p = 0,084; t = -3,932, p = 0,000$) nego ispitanici koji u roditeljskim porodicama nisu iskusili razvod i razdvajanje roditelja.

Zanimljivo je da razvod i razdvajanje roditelja nisu značajni faktori rizika za bihevioralne zavisnosti u crnogorskom uzorku, ali u srpskom jesu. Iako su razlike između uzoraka znatno manje izražene kada je reč o zavisnostima od psihoaktivnih supstanci, kada je reč o opijatima i psihostimulansima u srpskom su značajno naglašenije. Teško možemo naći objašnjenje za toliko izražene razlike.

Duševna bolest, prostitucija, samoubistvo, ubistvo, kriminalitet

Ispitanici koji su imali duševnog bolesnika ili osobu koja se bavila prostitucijom, počinila samoubistvo, ubistvo ili kriminalne radnje među članovima roditeljske porodice značajno češće su bili zavisni od psihoaktivnih supstanci ($t = 9,176, p = 0,000; t = -9,272, p = 0,000$) i bihevioralnih zavisnosti ($t = 2,683, p = 0,008; t = -4,443, p = 0,000$) nego ispitanici koji nijesu imali takva iskustva.

U oba uzorka duševna bolest, prostitucija, samoubistvo, ubistvo, kriminalitet i dr. pokazali su se značajnim faktorima rizika za zloupotrebu i zavisnost od psihoaktivnih supstanci i bihevioralne zavisnosti. Međutim, dok su u srpskom uzorku te značajnosti visoke (na nivou 0,000), u crnogorskom za video-igrice, hranu i mobilni nisu uopšte značajne, a za druge dve (TV i ljubavni partner) značajne su, ali na nešto nižem nivou.

U nizu istraživanja ističe se da preterano gledanje televizije omogućava pojedincima da izbegnu negativna osećanja tuge, anksioznosti i besa (Kubey, 1984; Kubey & Csikszentmihalyi, 1990; McIlwraith, 1990; Steiner, 1963; Schallow & McIlwraith, 1986). U drugim studijama preterano gledanje i zavisnost od televizije vide se u nastojanjima da se izbegnu neprijatna, buntovnička razmišljanja i preokupacije (Bryant & Zillmann, 1984; McIlwraith & Schallow, 1983; Singer, 1980; Singer & Singer, 1983). Još značajnija potvrda depresije i kompulzivnog korišćenja Interneta nađena je u jednoj drugoj

studiji (Young & Rogers, 1998), čiji ispitanici pripadaju bitno drugačijem kulturnom krugu, što indirektno pokazuje da sociokulturni faktori nemaju veći značaj u uspostavljanju i održavanju ove veze.

Nalazi jedne studije ukazuju da pojačanje depresivne simptomatologije doprinosi jačanju kompulzivnog, adiktivnog korišćenja Interneta (Young, 1997). Elektronsko komuniciranje omogućava im da uspostave ličnu kontrolu u komunikaciji, da imaju vremena za razmišljanje, planiranje i komentare pre slanja elektronskih poruka. S druge strane, zapaženo je da se sa dužinom provedenom pored računara povećava depresivnost, tako da nije jasno da li je depresija uzrok ili posljedica kompulzivnog adiktivnog korišćenja Interneta ili i jedno i drugo (Young, 1997), ali najjači prediktor u crtama ličnosti da će osoba biti sklona kompulzivnom korišćenju Interneta je traženje senzacija (Lavin et al., 1999; Lin & Tsai, 2002).

Zavisnici od Interneta često su zavisni i od neke psihoaktivne supstance (Halpern & Pope, 2001; Lin & Tsai, 2002; Rich & Bar-On, 2001) i te zavisnosti imaju zajedničke faktore rizika (Donovan, 2004). Niz autora govori o crtama ličnosti predisponiranih da generalno razviju zavisničko ponašanje prema supstancama i aktivnostima (Allen et al., 1998; Eysenck, 1997; Kosten et al., 1994; Kuo et al., 2002; Sarramon et al., 1999). Zanimljivi su rezultati duge studije o faktorima rizika. Naime, kombinacija onlajn kupovine i neuroticizma smanjuje rizik za zavisnost od Interneta, a kombinacija onlajn igranja i otvorenosti za nova iskustva ga povećava (Daria, 2013). Zapaža se da zavisnost od Interneta pojačava paranoidnost, ali nije jasno da li se paranoidnost javlja i kao faktor rizika za razvoj zavisnosti od Interneta. Kao faktori rizika za zavisnost od Interneta pominju se i stresni događaji (Lam, 2009). Najzad, vjerovatno najvažniji faktor rizika za javljanje zavisnosti od Interneta, kao, uostalom, i za sve druge psihoaktivne supstance i aktivnosti je oštećenje dopaminskog sistema (Cloninger, 1987).

Slični poremećaji ličnosti zajednički su faktori rizika za nastanak zavisnosti i od patološkog kockanja i od psihoaktivnih supstanci (Bauman & Phongsavan, 1999; Lavin et al., 1999; Potenza et al., 2003). Faktori rizika za kockanje muškaraca su naglašene potrebe za senzacijama i za akcijom (Potenza, 2001), a kod žena nastojanje da se pobjegne od stresa i depresivnih stanja (Ladd & Petry, 2002; Potenza, 2001).

Kod patoloških kockara nađena je visoka stopa psihijatrijskih poremećaja u prvom stepenu srodstva, uključujući poremećaje raspoloženja, anksioznost, zloupotrebu supstanci i antisocijalne poremećaje ličnosti. Patološki kockari imaju osam puta veću šansu da potiču od roditelja - patoloških kockara. Pokušaji samoubistva od strane supružnika i partnera patoloških kockara su tri puta češći nego u opštoj populaciji, a kod njihove dece javljaju se dvostruko češće nego među decom koja nemaju roditelja-patološkog kockara. Članovi porodica patoloških kockara imaju četiri puta veći rizik da postanu patološki kockari nego članovi porodica koji nemaju oca - patološkog kockara. Slične tendencije se javljaju i kod zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i antisocijalnog ponašanja (Black & Moyer, 1998). Postoji niz nalaza za zajedničku genetsku osnovu bolesti zavisnosti, uključujući i bihevioralne zavisnosti (Betz et al., 2000; Daigle et al., 1988).

Seksualno uzbuđenje je moćan pokretač stvaranja kompulzije za gledanje pornografskih sadržaja, iako postoji nedostatak jedinstvenih stavova o broju i dejstvu fizioloških i psiholoških mehanizama koji potkrepljuju kompulzivno ponašanje (Lyons, 1994). Rid ističe da neurotransmiteri koji se aktiviraju korišćenjem pornografije imaju slične neuronske puteve kao kokain ili heroin (Reed, 1994). Ključni faktori nastanka zavisnosti od pornografije su pronalaženje seksualnog uzbuđenja i traženje zadovoljstva (Döring, 2009; Young, 2001, 2008). Negativna psihološka verovanja i osećanja (osećanje usamljenosti, duboko životno razočarenje, nisko samopouzdanje, osećanje da je sve u životu trivijalno i da je jedina svrha života uživanje, tendencija odustajanja od rešavanja problema, slaba volja za rad i nezaposlenost je sledeća grupa faktora rizika koji se navode u ranije pomenutoj grčkoj studiji (Frangos et al., 2011). Kompulzivno surfovanje po seksualnim sajtovima na Internetu uz autoerotska zadovoljavanja navode se kao faktori rizika za zavisnost od Internet seksa (Fisher & Barak, 2000; Young, 2008;).

Interpersonalna osetljivost, depresija, paranoidna razmišljanja i psihoticizam su faktori rizika za zavisnost od Internet seksa (Döring, 2009; Young, 2001), dok je dužina korišćenja seksualnih sajtova

faktor rizika za razvoj različitih psiholoških simptoma kod heteroseksualnih muškaraca (Döring, 2009; Griffiths, 2000, 2001; Thalemann et al., 2007).

Pokušaji samoubistva od strane supružnika i partnera patoloških kockara su tri puta češći nego u opštoj populaciji, a kod njihove dece javljaju se dvostruko češće nego među decom koja nemaju roditelja-patološkog kockara. Članovi porodica patoloških kockara imaju četiri puta veći rizik da postanu patološki kockari nego članovi porodica koji nemaju oca - patološkog kockara. Slične tendencije se javljaju i kod zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i antisocijalnog ponašanja (Black & Moyer, 1998). Zajednički faktor rizika za patološko kockanje, alkohol, heroin i kokain je onaj koji stimulise neurobiološke procese, posebno nagrađivanje mozga dopaminom (Betz et al., 2000; Daigle et al., 1988; Hyman, 1994; Wise, 1996). Zapažene su razlike među muškarcima u prihvatanju seksualno eksplicitnog materijala (Cooper, 1987; Davis & Bauserman, 1993; Griffiths, 1998; Malamuth, 1989; Yen et al., 2007). Ipak se mogu uočiti izvjesne pravilnosti. Muškarci koji kompulzivno traže senzacije (Zuckerman, 1971), erotofili (Fisher et al., 1988), hipermaskulini (Mosher & Sirkin, 1984) i koji su imali prethodno iskustvo sa seksualno eksplicitnim materijalima (Bogaert, 1993) formiraće posebno negativne stavove prema ženama.

Preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane oca

Ispitanici čiji su očevi bili strogi, pretjerano popustljivi, skloni prezaštićivanju ili odbacivanju značajno su skloniji razvijanju zavisnosti od psihoaktivnih supstanci ($t = 2,727, p = 0,000$; $t = -8,323, p = 0,000$) ili bihevioralnih zavisnosti ($t = 4,276, p = 0,000$; $t = -6,016, p = 0,000$) nego ispitanici koji nisu imali takve poremećaje u vaspitno-emocionalnim relacijama sa očevima.

Možemo zaključiti da su ispitanici u srpskom uzorku u cjelini nešto skloniji razvijanju zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, ali i bihevioralnih zavisnosti ako su njihovi očevi bili preterano strogi, preterano popustljivi ili bili skloni prezaštićivanju ili odbacivanju, ali te razlike u aritmetičkim sredinama nijesu naročito velike. Iako su razlike u aritmetičkim sredinama višestruko veće u srpskom nego u crnogorskom uzorku kada je reč o Internetu, ipak najznačajnija je razlika da punitivni ili permisivni očevi u crnogorskom uzorku uopšte ne utiču na sklonost zloupotrebi i zavisnosti od kocke, a u srpskom veoma utiču. Isto tako, važno je istaći da je relativni uticaj punitivnih ili permisivnih očeva na nastanak i razvoj zloupotrebe i zavisnosti od marihuane, opijata i psihostimulansa nešto manji u crnogorskom nego srpskom uzorku.

Preterana strogost, popustljivost, prezaštićivanje i odbacivanje od strane majke

Ispitanici čije su majke bili stroge, preterano popustljive, sklone prezaštićivanju ili odbacivanju značajno su skloniji razvijanju zavisnosti od psihoaktivnih supstanci ($t = 6,254, p = 0,000$; $t = -5,967, p = 0,000$) ili bihevioralnih zavisnosti ($t = 4,516, p = 0,000$; $t = -4,754, p = 0,000$) nego ispitanici koji nisu imali takve poremećaje u vaspitno-emocionalnim relacijama sa majkama.

Prezaštićivanje i punitivnost majki nije značajnije izražena u crnogorskom nego u srpskom uzorku. Doduše, razlike u aritmetičkim sredinama kada je reč o zavisnosti od ljubavnog partnera osetno su veće u crnogorskom nego u srpskom uzorku, što se može objasniti jačim edipalnim vezama između muških ispitanika i crnogorskih majki nego u srpskom uzorku. Međutim, uticaj punitivnih i prezaštićujućih majki nešto je manji u crnogorskom uzorku kod nastajanja zloupotrebe i zavisnosti od marihuane, opijata, psihostimulansa i Fejsbuka. Na zavisnost od kocke, TV i video-igrice opisani profil majke u crnogorskom uzorku nema uticaja, a u srpskom je vrlo značajan.

Ozbiljni sukobi sa jednim ili oba roditelja zbog njihovog nerazumevanja

Ispitanici koji su zbog velikog nerazumevanja roditelja imali ozbiljne sukobe sa njima značajno su češće bili skloni zavisnostima od psihoaktivnih supstanci ($t = 12,588, p = 0,000$; $t = -12,091, p = 0,000$) i bihevioralnim zavisnostima ($t = 5,030, p = 0,000$; $t = -8,270, p = 0,000$).

Sukobi u porodici i traumatska iskustva iz porodičnog života ističu se kao faktori rizika za zavisnost od Interneta (Lam et al., 2009). U čitavom nizu studija ukazuje se na nedostatak različitih oblika socijalne kontrole kao faktora rizika za zavisnost od pornografskih sajtova, ali i drugih vidova devijantnog ponašanja (Cooper, 1987; Hirschi & Gottfredson, 2001; Kornhauser, 1978).

Diskusija i zaključci

Ponekada se dešava da rezultati istraživanja više ukazuju na nove sazajne mogućnosti nego što potvrđuju određene pretpostavke, nastale iz eksplorativnog karaktera istraživanja kakav je naš. Generalno, porodični faktori rizika su u gotovo svim ispitivanim slučajevima u visokoj pozitivnoj korelaciji sa svim ispitivanim zavisnostima od psihoaktivnih supstanci. Iako je mnogo veća sličnost u rezultatima među uzorcima, javljaju se određena odstupanja. Pomenimo najinteresantnija, a možda i najvažnija. Razdvajanje i razvod roditelja nije značajan faktor rizika za bihevioralne zavisnosti u crnogorskom uzorku, a u srpskom jesu. Neslaganja sa majkama u crnogorskom uzorku imaju veći nešto veći potencijal za nastanak i razvoj zavisničkih ponašanja u crnogorskom nego u srpskom uzorku. Zavisnost od kocke u crnogorskom uzorku nije povezana sa sukobima sa ocem u crnogorskom, a u srpskom je to izrazito, ali je uticaj crnogorskih očeva na nastanaki razvoj pojedinih psihoaktivnih supstanci (opijati i psihostimulansi) kao i marihuane nešto manji nego u srpskih. Uprkos ovim razlikama, sličnosti među uzorcima su i kvantitativno i kvalitativno osetno izraženije. Po našem mišljenju, ove razlike mogu se pripisati specifičnoj psihodinamici porodičnih odnosa u Crnoj Gori koja je pod uticajem dominantne emocionalne povezanosti majki i sinova koje ih prezaštićuju, ali i „čuvaju“ od agresije očeva.

Iako to nije predmet ove studije, u jednom našem ranijem istraživanju (Đukanović & Knežević-Tasić, 2016) primenom binarne logističke regresije pokazalo se da među obe grupe faktora rizika najveći prediktivni značaj imaju sociopatska ponašanja ispitanika u detinjstvu i ranoj mladosti. Porodične konstelacije koje stvaraju ili potpomažu takva ponašanja istovremeno su i posebno značajne za nastanak i razvoj zavisničkih ponašanja. U našem istraživanju mi smo stavili poseban akcenat na tu grupu faktora rizika. Verovatno do najznačajnijih rezultata ovog istraživanja došli smo gotovo slučajno. Naime, veoma obimni rezultati, koje zbog nedostatka prostora nismo mogli objaviti, pokazali su da porodični, ali i drugi faktori rizika najbolje koreliraju sa četiri zavisnosti: zavisnost od alkohola, zavisnost od seksa, zavisnost od kocke i zavisnost od Internet seksa. Sve četiri zavisnosti ne spadaju među raširenije, ali sve četiri imaju veliki potencijal za nastanak zavisnosti; ne samo što se po pravilu javljaju zajedno, nego sa na njih „kaleme“ brojne druge zavisnosti. Zato bismo mogli da kažemo da je ovaj kvartet stožer zavisničke ličnosti. Ovaj nalaz zato smatramo veoma značajnim ne samo za dijagnostiku nego još više za terapiju i prognozu zavisnosti uopšte. U prilog njemu idu i neurobiološka istraživanja koja ukazuju da je zajednički faktor rizika za patološko kockanje, alkohol, heroin i kokain onaj koji stimuliše neurobiološke procese, posebno nagrađivanje mozga dopaminom (Betz et al., 2000; Daigle et al., 1988; Hyman, 1994; Wise, 1996). Zbog njegovog prvorazrednog i teorijskog i praktičnog značaja ovaj nalaz zaslužuje da bude proveren u novim istraživanjima na nezavisnim uzorcima.

LITERATURA

1. Allen, T. J., Moeller, F., Rhoades, H. M., & Cherek, D. R. (1998). Impulsivity and history of drug dependence. *Drug and Alcohol Dependence*, 50(2), 137-145. doi:10.1016/s0376-8716(98)00023-4
2. Bauman, A., & Phongsavan, P. (1999). Epidemiology of substance use in adolescence: Prevalence, trends and policy implications. *Drug and Alcohol Dependence*, 55(3), 187-207. doi:10.1016/s0376-8716(99)00016-2
3. Betz, C., Mihalic, D., Pinto, M. E., & Raffa, R. B. (2000). Could a common biochemical mechanism underlie addictions? *Journal of Clinical Pharmacy and Therapeutics*, 25(1), 11–20. doi:10.1046/j.1365-2710.2000.00260.x .
4. Black, D. W., & Moyer, T. (1998). Clinical Features and Psychiatric Comorbidity of Subjects With Pathological Gambling Behavior. *Psychiatric Services*, 49(11), 1434-1439. doi:10.1176/ps.49.11.1434
5. Bogaert, A. F. (1993). *The Sexual Media: The Role of the Sexual Media* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Western Ontario.
6. Bryant, J., & Zillmann, D. (1984). Using television to alleviate boredom and stress: Selective exposure as a function of induced excitational states. *Journal of Broadcasting*, 28(1), 1-20. doi:10.1080/08838158409386511
7. Check, J. V. P., & Guloien, T. H. (1989). Reported proclivity for coercive sex following repeated exposure to sexually violent pornography, nonviolent dehumanizing pornography, and erotica. In D. Zillman, & J. Bryant. (Eds.), *Pornography: Research advances and policy considerations* (pp. 159–184). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
8. Cloninger, C. R. (1987). A Systematic Method for Clinical Description and Classification of Personality Variants. *Archives of General Psychiatry*, 44(6), 573-588. doi:10.1001/archpsyc.1987.01800180093014
9. Cooper, D. E. (1987). The Role of Group Psychotherapy in the Treatment of Substance Abusers. *American Journal of Psychotherapy*, 41(1), 55-67. doi:10.1176/appi.psychotherapy.1987.41.1.55
10. Daigle, R. D., Clark, H. W., & Landry, M. J. (1988). A Primer on Neurotransmitters and Cocaine. *Journal of Psychoactive Drugs*, 20(3), 283-295. doi:10.1080/02791072.1988.10472499
11. Daria J. K., Mark D. G., Jens F. B. (2013). Internet addiction in students: Prevalence and risk factors; Nottingham Trent University, Burton Street, Nottingham NG1 4BU, United Kingdom.
12. Davis, C. M., & Bauserman, R. (1993). Exposure to Sexually Explicit Materials: An Attitude Change Perspective. *Annual Review of Sex Research*, 4(1), 121-209.
13. Döring, N. M. (2009). The Internet's impact on sexuality: A critical review of 15 years of research. *Computers in Human Behavior*, 25(5), 1089-1101. doi:10.1016/j.chb.2009.04.003
14. Donovan, J. (2004). Adolescent alcohol initiation: A review of psychosocial risk factors. *Journal of Adolescent Health*, 35(6), 529.e7. doi:10.1016/s1054-139x(04)00066-7
15. Đukanović, B., & Knežević-Tasić, J. (2016). *Bihevioralne zavisnosti u Crnoj Gori*. Podgorica: CANU
16. Eysenck, H. J. (1997). Addiction, Personality and Motivation. *Human Psychopharmacology: Clinical and Experimental*, 12(S2), 79-87. doi:10.1002/(sici)1099-1077(199706)12:2 3.0.co;2-t
17. Fisher, W. A., & Barak, A. (2000). Online Sex Shops: Phenomenological, Psychological, and Ideological Perspectives on Internet Sexuality. *CyberPsychology & Behavior*, 3(4), 575-589. doi:10.1089/109493100420188
18. Fisher, W. A., White, L. A., Byrne, D., & Kelley, K. (1988). Erotophobia-erotophilia as a dimension of personality. *Journal of Sex Research*, 25(1), 123-151. doi:10.1080/00224498809551448
19. Frangos, C. C., Frangos, C. C., & Sotiropoulos, I. (2011). Problematic Internet Use Among Greek University Students: An Ordinal Logistic Regression with Risk Factors of Negative Psychological Beliefs, Pornographic Sites, and Online Games. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14(1-2), 51-58. doi:10.1089/cyber.2009.0306
20. Griffiths, M. D. (1998). Internet addiction: Does it really exists? In J. Gackenbach. (Ed.), *Psychology and the Internet: Intrapersonal, Interpersonal, and Transpersonal Implications* (pp. 61-75). San Diego: Academic Press.
21. Griffiths, M. (2000). Excessive Internet Use: Implications for Sexual Behavior. *CyberPsychology & Behavior*, 3(4), 537-552. doi:10.1089/109493100420151

22. Griffiths, M. (2001). Sex on the internet: Observations and implications for internet sex addiction. *Journal of Sex Research, 38*(4), 333-342. doi:10.1080/00224490109552104
23. Halpern, J. H., & Pope, H. G. (2001). Hallucinogens on the Internet: A Vast New Source of Underground Drug Information. *American Journal of Psychiatry, 158*(3), 481-483. doi:10.1176/appi.ajp.158.3.481
24. Hirschi, T., & Gottfredson, M. R. (2001). Control theory and life-course perspective. In A. Piqero, & P. Mazarolle. (Eds.), *Life Course Criminality: Contemporary and Classic Readings* (pp. 229-241). Belmont, California: Wadsworth.
25. Hyman, S. E. (1994). Why Does the Brain Prefer Opium to Broccoli? *Harvard Review of Psychiatry, 2*(1), 43-46. doi:10.3109/10673229409017114
26. Kornhauser, R. (1978). *Social Sources of Delinquency*. Chicago: University of Chicago Press.
27. Kosten, T. A., Ball, S. A., & Rounsaville, B. J. (1994). A Sibling Study of Sensation Seeking and Opiate Addiction. *The Journal of Nervous and Mental Disease, 182*(5), 284-289. doi:10.1097/00005053-199405000-00006
28. Kubey, R. W. (1984). *Leisure, television, and subjective experience* [Unpublished doctoral dissertation]. University of Chicago.
29. Kubey, R. W., & Csikszentmihalyi, M. (1990). Television as escape: Subjective experience before an evening of heavy viewing. *Communication Reports, 3*(2), 92-100. doi:10.1080/08934219009367509
30. Kuo, P. H., Yang, H. J., Soong, W. T., & Chen, W. J. (2002). Substance use among adolescents in Taiwan: associated personality traits, incompetence, and behavioral/emotional problems. *Drug and Alcohol Dependence, 67*(1), 27-39. doi:10.1016/s0376-8716(02)00006-6
31. Ladd, G. T., & Petry, N. M. (2002). Disordered gambling among university-based medical and dental patients: A focus on Internet gambling. *Psychology of Addictive Behaviors, 16*(1), 76-79. doi:10.1037/0893-164x.16.1.76
32. Lam, L. T., Peng, Z. W., Mai, J. C., & Jing, J. (2009). Factors associated with Internet addiction among adolescents. *Cyberpsychology & Behavior, 12*(5), 551-555. doi:10.1089/cpb.2009.0036
33. Lavin, M., Marvin, K., Mclarney, A., Nola, V., & Scott, L. (1999). Sensation Seeking and Collegiate Vulnerability to Internet Dependence. *CyberPsychology & Behavior, 2*(5), 425-430. doi:10.1089/cpb.1999.2.425
34. Lin, S. S., & Tsai, C. (2002). Sensation seeking and internet dependence of Taiwanese high school adolescents. *Computers in Human Behavior, 18*(4), 411-426. doi:10.1016/s0747-5632(01)00056-5
35. Lyons, J. S., Anderson, R. L., & Larson, D. B. (1994). A systematic review of the effects of aggressive and nonaggressive pornography. In D. Zillmann, J. Bryant, & A. C. Huston. (Eds.), *Media, children and the family: Social scientific, psychodynamic, and clinical perspectives* (pp. 271-310). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
36. Malamuth, N. M. (1989). The attraction to sexual aggression scale: Part two. *Journal of Sex Research, 26*(3), 324-354. doi:10.1080/00224498909551519
37. McIlwraith, R. D., & Schallow, J. R. (1983). Adult Fantasy Life and Patterns of Media Use. *Journal of Communication, 33*(1), 78-91. doi:10.1111/j.1460-2466.1983.tb02376.x
38. McIlwraith, R. D. (1990). *Theories of Television addiction*. Talk to the American Psychological Association. Boston MA
39. Mosher, D. L., & Sirkin, M. (1984). Measuring a macho personality constellation. *Journal of Research in Personality, 18*(2), 150-163. doi:10.1016/0092-6566(84)90026-6
40. Potenza, M. N. (2001). The neurobiology of pathological gambling. *Seminars in Clinical Neuropsychiatry, 6*(3), 217-226. doi:10.1053/scnp.2001.22929
41. Potenza, M. N., Steinberg, M.A., Skudlarski, P., Fulbright, R. K., Lacadie, C.M., Wilber, M. K., Rounsaville, B. J., Gore, J. C., & Wexler, B. E. (2003). Gambling urges in pathological gambling: A functional magnetic resonance imaging study. *Archives of General Psychiatry, 60*(8), 828-836.
42. Reed, M. D. (1994). Pornography addiction and compulsive sexual behavior. In D. Zillmann, J. Bryant, & A. C. Huston (Eds.), *Media, children, and the family: Social scientific, psychodynamic, and clinical perspectives* (pp. 249-269). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
43. Rich, M., & Bar-On, M. (2001). Child Health in the Information Age: Media Education of Pediatricians. *Pediatrics, 107*(1), 156-162. doi:10.1542/peds.107.1.156
44. Sarramon, C., Verdoux, H., Schmitt, L., & Bourgeois, M. (1999). Addiction and personality traits: Sensation seeking, anhedonia, impulsivity. *Encephale, 25*(6), 569-575.

45. Schallow, J. R., & Mcilwraith, R. D. (1986). Is Television Viewing Really Bad for Your Imagination?: Content and Process of TV Viewing and Imaginal Styles. *Imagination, Cognition and Personality*, 6(1), 25-42. doi:10.2190/115y-tnyl-x5qk-nuvt
46. Singer, J. (1980). The Power and Limitations of Television: A Cognitive-Affective Analyses. In P. Tannenbaum. (Ed.), *The Environment Functions of Television* (pp. 31-65). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
47. Singer, J. L., Singer, D. G. (1983). Implications of childhood television viewing for cognition, imagination and emotion. In J. Bryant, & D. R. Anderson. (Eds.), *Children's understanding of television: research on attention and comprehension* (pp. 269-296). New York: Academic Press.
48. Steiner, A. G. (1963). *The People Look at Television*. New York, NY: Alfred Knopf .
49. Thalemann, R., Wölfling, K., & Grüsser, S. M. (2007). Specific cue reactivity on computer game-related cues in excessive gamers. *Behavioral Neuroscience*, 121(3), 614-618. doi:10.1037/0735-7044.121.3.614
50. Wise, R. A. (1996). Addictive Drugs and Brain Stimulation Reward. *Annual Review of Neuroscience*, 19(1), 319-340. doi:10.1146/annurev.ne.19.030196.001535
51. Yen, J., Ko, C., Yen, C., Wu, H., & Yang, M. (2007). The Comorbid Psychiatric Symptoms of Internet Addiction: Attention Deficit and Hyperactivity Disorder (ADHD), Depression, Social Phobia, and Hostility. *Journal of Adolescent Health*, 41(1), 93-98. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.02.002
52. Young K, S. (1997). *Levels of Depression and Addiction Underlying Pathological Internet Use*, Paper presented at the Annual Meeting of the Eastern Psychological Association, Washington, DC.
53. Young, K. S., & Rogers, R. C. (1998). The Relationship Between Depression and Internet Addiction. *CyberPsychology & Behavior*, 1(1), 25-28. doi:10.1089/cpb.1998.1.25
54. Young, K. S. (2001). *Tangled in the web: Understanding cybersex from fantasy to addiction*. Bloomington, IN: Authorhouse.
55. Young, K. S. (2008). Internet Sex Addiction. *American Behavioral Scientist*, 52(1), 21-37. doi:10.1177/0002764208321339
56. Zuckerman, M. (1971). Dimensions of sensation seeking. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36(1), 45-52. doi:10.1037/h0030478

FAMILY RISK FACTORS FOR DEPENDENCE ON PSYCHOACTIVE SUBSTANCES AND BEHAVIORAL ADDICTION

Abstract: This study investigated the association of family risk factors with the occurrence and development of addiction to psychoactive substances and behavioral addictions on representative samples of 3003 respondents from Serbia and 1489 respondents from Montenegro. In addition to general questions about socio-demographic and socio-economic characteristics, the research used an inventory of 11 questionnaires for 11 behavioral dependencies with a total of 282 questions. The study included the following risk factors: nicotine and alcoholism of one or both parents, separation and divorce of parents, mental illness, prostitution, suicide, murder and crime among family members, excessive strictness, indulgence, overprotection and rejection by the father, excessive strictness, indulgence, overprotection and rejection by the mother, serious conflicts with one or both parents due to misunderstanding, neglect or abuse of the respondent by one or both parents.

From psychoactive substances in the research we included: tobacco addiction, alcohol addiction, marijuana addiction, opiate addiction and psychostimulant addiction, and from behavioral addictions: video game addiction, television addiction, Facebook addiction, love addiction partners, work addiction, food addiction, Internet addiction, sex addiction, mobile phone addiction, gambling addiction and Internet sex addiction.

The *t* test and binary logistic regression were applied in the research. A high or very high correlation was found between the largest number of family risk factors and addiction to psychoactive substances, ie behavioral addictions.

Key words: family risk factors, behavioral dependencies